

The Art of Healing

Prof.dr. Tineke Abma

Colofon

The Art of Healing

Tineke Abma, 12 juni 2026

Rotterdam

Oplage

Digitaal in pdf

Uitgever

Marketing & Communicatie ESHPM

Beeld omslag

Caren van Herwaarden, titel, *'You, Lovely You'*

The Art of Healing

12 juni 2026

Tineke Abma

Inhoudsopgave

1	Zorg, kunst en wetenschap	5
2	Floor en haar totum	6
3	Wat is kunst?	9
4	Wat is heling?	11
5	Waarom is kunst helend?	15
6	Hoe kunnen we kunst en zorg kracht bijzetten?	19
7	Slot en dankwoord	22
	Literatuur	24

1 Zorg, kunst en wetenschap

Welkom aan het bestuur van de Erasmus Universiteit, Erasmus School of Health Policy & Management, zorgorganisatie Cordaan en het meest relevante museum van Nederland: Museum van de Geest. Met het uitspreken van deze rede aanvaard ik de leerstoel Kunst en Zorg. De baan van mijn leven.

Precies dertig jaar geleden verdedigde ik hier - niet in deze grote aula maar een kleiner zaaltje – mijn proefschrift. *'Responsief evalueren'* was opgedragen aan mijn moeder. Deze oratie draag ik op aan mijn vader, die er helaas door zijn ziekte niet bij kan zijn. Hij leefde op door het zingen in mannenkoor *'De Freulesjongers.'*

Toen mijn vader de diagnose Alzheimer kreeg, ging het alleen nog maar over de ziekte en wat hij niet meer kon. Mensen begonnen hem te corrigeren. Hij werd stiller en stiller, trok zich terug. Hij veranderde geleidelijk in een fragiele, haast gebroken man. Totdat een oom vroeg: *'Ik zing bij een mannenkoor, ga je mee?'* Het antwoord was volmondig: *'Ja.'* Hij vergat veel, maar iedere donderdagavond zat mijn vader klaar, omdat hij de repetitie niet wilde missen. Hij ging op in de muziek, kon meedoen, hoorde erbij, ervoer kameraadschap en had weer plezier. Bekende liederen zong hij feilloos mee. In opperbeste stemming kwam hij thuis waar mijn moeder had genoten van een avondje respijt. Zo mocht ik van nabij meemaken wat muziek kan betekenen voor mensen met dementie.

De route naar het hoogleraarschap Kunst en Zorg is voor mij een logisch vervolg op mijn eerdere werk. Als directeur van Leyden Academy on Vitality and Ageing heb ik me intensief beziggehouden met vraagstukken rondom ouder worden, kwaliteit van bestaan en menswaardige zorg. Daarbij kreeg de rol van kunst en creativiteit een steeds centralere plaats, in programma's waarin kunst, zorg en wetenschap samenkomen en laten zien hoe kunst kan bijdragen aan welzijn, betekenis en echt contact.

Als oprichter van het Centrum voor Cliëntervaringen heb ik het perspectief en de belevingswereld van mensen in de zorg centraal gesteld. En als voormalig hoogleraar Participatie en Diversiteit heb ik gewerkt aan inclusie en empowerment van verschillende groepen in de samenleving. In deze lijn werk ik verder op het rijke snijvlak van kunst en zorg, waar juist nieuwe manieren ontstaan om naar gezondheid, mens-zijn en verbinding te kijken. De toekomst van kunst in de zorg zie ik als een vanzelfsprekend onderdeel van goede, menswaardige zorg.

2 Floor en haar totum

Dit is Floor. Ze leunt op haar geboortestoel. Kun je je haar voorstellen als klein meisje?

Titel: Levenskunst | Fotograaf: Loet Koreman

Op 11 december 2017 krijgt Floor in een kleine spreekkamer te horen dat ze uitgezaaide longkanker heeft. Ze is pas twintig. De arts noemt haar een 'witte raaf', omdat het zo zeldzaam is dat een jonge vrouw die nooit heeft gerookt longkanker krijgt. Ze is in shock als ze de diagnose krijgt. Wreed wordt haar opwindende studententijd verstoord. Floor belandt met haar ouders en broertjes in een apocalyptische werkelijkheid; een eindeloze reeks chemokuren en ziekenhuisbezoeken. Het leven komt tot stilstand; ze belandt een verkeerde versnelling.

Alle aandacht gaat naar de ziekte en behandeling. Maar Floor wil *leven* zolang ze kan leven en zich niet met de ziekte identificeren. Ze zit hier in het Rijksmuseum, en zoekt die museale omgeving bewust op ten tijde van de levensverlengende behandelingen. Dat is de plek om de steriele ziekenhuiswereld te ontvluchten. Hier is ze mens in plaats van patiënt: *"Tussen jonge en oude meesters voel ik geen tijd en geen verlies. Het geluk overspoelt me als ik onder de museumpoort door fiets."* Een museum is een tempel voor haar ziel. Ze zegt: *"De kunst geeft mij zoveel vreugde en levenskracht!"* Ze hervindt zichzelf. Zo weet Floor in het Rijksmuseum een evenwicht en balans te vinden oog in oog met die gemene ziekte.

Als ze het moeilijk heeft vanwege de zware kuren in het Antoni van Leeuwenhoek roept ze het beeld op van haar lievelingsschilderij *'La Primavera'* van Sandro Botticelli, dat ze in het Uffizi museum in Florence bewonderde. De schoonheid ervan verstillt de pijn, tovert een tegenwereld te voorschijn: *"Dat straks, als de lente aanbreekt, ik (ondanks dat ik die naam al mijn hele leven draag) pas écht in Flora zal veranderen."*

Het creatieve schrijven blijkt ook heilzaam. Ze schrijft: *"Ik kan in mijn eigen tijd en woorden uitleggen wat ik doormaakte en wat de ziekte voor mij betekent."* Maar soms kunnen of hoeven we geen woorden te geven aan onze pijn. Floor ontdekt dat ze het 'onzegbare' en haar emoties en gevoelens nog beter tot expressie kan brengen via kunstzinnige foto's, zoals ze haar uitzinnige wanhoop en woede weet te

vangen in de gebroken Tonet stoel. Of haar snijdende, bijna dierlijke verlangen naar een kind dat nooit bewaarheid zal worden in 'Childpose.'

Fotograaf: Loet Koreman | Titel: Dragonder

Ziekte maakt Floor eenzaam. Wat ze doormaakt is maar ten dele invoelbaar voor anderen. In de raaf vindt ze een stille vriend. Ze neemt de zwarte raaf overal mee naar toe. De raaf is voor Floor een raadgever, een spirituele gids en beschermer. De raaf is haar totem; het 'krachtdier' dat boodschappen brengt en energie geeft.

In de laatste fase van haar ziekte, start ze met Loet Koreman, een jonge bevriende kunstfotografe, en tien lotgenoten een creatief maakproces dat uitmondt in een schitterend fotografieboek. Het boek bevat kunstfoto's over de thema's die hen bezighouden. Het zijn bepaald geen zielige foto's, maar sterke composities die intrigeren. Floor ondervindt hoe fijn het is om met lotgenoten te spreken; ze hebben vaak aan één woord genoeg, dragen elkaar. Van daaruit kunnen ze de diepte ingaan; dieper naar binnen om te voelen waar de pijn zit en waar de angst. De foto's zijn getoond in een viertal exposities verspreid door het land onder de titel 'Durf met mij te feesten.' De foto's fungeerden daarbij als 'conversation pieces' om het gesprek aan te gaan met jongvolwassenen met kanker en hun naasten.

Zo weet Floor via een creatief proces - waarin ze haar ziel en zaligheid legt - anderen op te tillen. In een reflectie deelt ze haar ervaringen: "Ik weet nu dat niemand zijn ziekte is. We zijn ondanks alles voor het grootste deel onszelf gebleven. Er is hooguit een stukje zelf bijgekomen."

Floor overlijdt op vierentwintigjarige leeftijd, 31 december 2021. De artsen konden haar niet genezen, en de kunsten ook niet. Maar dankzij de kunsten, door de museale omgeving, de schilderijen, het creatieve schrijven, de expressie van emoties en gevoelens, de verbeelding van wat onzegbaar is, en het creatieve maakproces met lotgenoten is ze wel geheeld en heeft ze tot het laatste moment geleefd.

Maar ook als je chronisch ziek bent, een psychische kwetsbaarheid hebt of je 'anders' voelt, is therapie of medicatie vaak niet genoeg om betekenis en waardigheid te ervaren, en je verbonden te voelen. Om te helen is er iets anders nodig. Danser en choreograaf Anna Halprin, die op haar 40ste ook getroffen werd door kanker, verwoordt het treffend:

"Art cannot cure, but creativity can mend what medicine cannot. True healing weaves through movement, color, sound and story."

"Ware heling stroomt door beweging, kleur, geluid en verhaal. Kunst kan niet genezen, maar zij kan herstellen wat de geneeskunde niet kan."

3 Wat is kunst?

Als we het hebben over kunst, wat bedoelen we dan? Wat is kunst, en wie bepaalt dat? Heeft kunst een doel of nut, moet kunst een morele boodschap hebben? Het is een eeuwenoud debat, waarbij we niet heen kunnen om verschillende benaderingen en filosofieën.

In het huidige debat over kunst en zorg komt de vraag terug of kunst een instrument is om de gezondheid te bevorderen, of een autonome betekenis heeft. Als kunst een middel is in het streven naar gezondheid komt al snel de vervolgvraag op wat kunst oplevert. Wat is het nut? Levert kunst meer op dan het kost? De vrees is dat kunst dan haar autonomie verliest, omdat ze zich moet legitimeren binnen andere dan artistieke kaders. De intrinsieke betekenis van kunst verwijst naar de subjectieve esthetische ervaring; elke andere waarde of doel zoals plezier, vrijheid, gezondheid of welbevinden, is additioneel, een bijvangst die niet doelgericht wordt nagestreefd. Denk aan Floor die wordt geraakt door de kunst in het Rijksmuseum en Uffizi; die musea hangen geen kunst op om mensen beter te maken, maar weten mensen te helen door ontroering en betovering.

Hieraan gekoppeld is de discussie over artistieke vrijheid. Deze is hoogst actueel en wordt opnieuw gevoerd nu kunstenaars, makers en kunstinstellingen zich steeds vaker onder druk gezet voelen om zich te voegen naar de gevestigde macht, populistische leiders en hun volgers. Hoeveel vrijheid is er dan nog om maatschappelijke kwesties te agenderen, te problematiseren en ingewikkelde vragen te stellen? Kunstenaars die het domein van de zorg betreden doen dat vaak vanuit een gedrevenheid om een kritisch tegengeluid te laten horen. Ze bevragen de door technologische mogelijkheden en financiële controle gedreven obsessie in de zorg. Immers, niet alles laat zich oplossen en fixen met behulp van objectieve en technische kennis.

Als het gaat om de vraag of kunst een morele boodschap heeft, is Leo Tolstoy's *'What is Art?'* uit 1897 een belangrijk werk. Hij zet zich daarin af tegen het idee dat kunst schoonheid moet overdragen. In zijn ogen heeft kunst een morele boodschap. Kunst moet bijdragen aan de morele ontwikkeling van de mens, zoals het vergroten van de empathie en compassie. De esthetiek is, in zijn ogen, ondergeschikt aan de ethiek. In 1900 zet Oscar Wilde zich hiertegen af door te stellen dat kunst juist ten dienste moet staan van estheticisme. We zien deze tegenstelling tussen morele kunst en kunst voor de kunst (*'l'art pour l'art'*) terugkeren in hedendaagse debatten waarin de esthetiek worden gesitueerd als onderdeel van zorgethiek versus degenen die pleiten voor een esthetiek die bevrijd is van normatieve idealen om optimaal ruimte te bieden aan de zintuiglijke, esthetische ervaring.

Tot slot, is er een debat gaande over de vraag of professionele kunstenaars het monopolie hebben op kunst, of dat kunst betrekking heeft op alle menselijke creativiteit. Het is de Duitse beeldhouwer Joseph Beuys die in 1978 pleit voor een verruimd begrip van kunst. In zijn ogen moet ieder mens worden gezien als een kunstenaar – vervat in het credo *'Jeder Mensch ein Künstler'* –, omdat wij allen drager zijn van creatieve en artistieke talenten, en we deze nodig hebben om onze burgerlijke vrijheid te bewaken. Dit democratische kunstbegrip betekent niet dat autonome kunstenaars geen rol hebben. In tegendeel, hun vakmanschap is en blijft nodig om samen met mensen leefwereld issues bespreekbaar te maken en de plek der moeite te betreden.

In navolging van de grootschalige WHO studie in 2019 zien we sinds een aantal jaar in Nederland een kunst en zorg beweging op gang komen van impactvolle initiatieven die al langer werden ontplooid, maar die zich nu lijken te verenigen. Het zijn niet alleen individuele kunstenaars of cultuurinstellingen, ook steeds meer zorginstellingen, onderzoekers, fondsen en verzekeraars bewegen mee. Het is een beweging waarin de discussie heel levendig wordt gevoerd over wat kunst is in de context van zorg, of kunst hierin een morele taak heeft of niet, of kunst hierin dienend is of autonoom, hoe esthetiek en ethiek zich tot elkaar verhouden, of het überhaupt kunst is wat in de zorg gebeurt, wat kunstzinnige zorg is en wat zorgzame kunst, en ga zo maar door. Er gaan verschillende opvattingen rond, maar eenduidige antwoorden zijn er niet. Wel de gezamenlijke overtuiging dat kunst de brug kan slaan in de transitie die we in de maatschappij moeten maken van zorg naar gezondheidsbevordering. Juist dat maakt deze beweging zo dynamisch en krachtig. Wat mij betreft geeft deze leerstoel daar uitdrukking aan.

**FREE INTERNATIONAL UNIVERSITY
INTERNATIONALES KULTURZENTRUM ACHBERG**

'Jeder Mensch ein Künstler' | Poster Joseph Beuys, 1978

4 Wat is heling?

De geneeskunst kan een gebroken been genezen. Om als mens te helen hebben we de andere kunsten nodig. In de *'Gedichtenapotheek'* met poëzie op recept voor het hoofd en hart, schrijft Philip Huff als hartpatiënt: *"Helen is niet hetzelfde als genezen; helen is in het reine komen met de dingen zoals ze zijn."*

Experts waaronder Elizabeth Köbler Ross, bekend van haar theorie over de fasen van rouw, associëren heling met heelheid en narrativiteit. Heling is een diep persoonlijke ervaring. Het gaat erom dat iemand betekenis geeft aan ingrijpende gebeurtenissen en deze een plek geeft in zijn of haar levensverhaal. Dat betekent vaak dat iemand opnieuw naar het leven leert kijken en het anders gaat begrijpen. Heling heeft betrekking op de hele mens, op ervaringen, maar ook op de relatie tot het eigen lichaam. We zien dat terug in het verhaal van Floor; de ziekte is voor haar een uitnodiging om tot de kern te komen, om boven het vanzelfsprekende uitgetild te worden en zich te verbinden met mensen om wie ze geeft. De gebrokenheid of breuklijnen worden niet geheeld in de zin van weggemaakt, maar de verhouding ertoe verandert: ze worden letterlijk geïncorporeerd in het zelfbeeld. Als dat lukt kan de gebrokenheid die is ontstaan door de ziekte of beperking worden geheeld.

De Japanse kintsuji traditie en de onderliggende wabisabi filosofie, de schoonheid van imperfectie, verhelderen dit. Breuklijnen van een voorwerp worden niet onzichtbaar gemaakt, maar juist uitgelicht door de gouden belijning. Oftewel de pijn, het stigma en het lijden mogen er zijn. Dit is prachtig verbeeld in het werk *'Memory Vessel'* van Bouke de Vries op de tentoonstelling *'UNBROKEN'* in het Nationaal Keramiekmuseum. De goudomrande scherven verbeelden imperfecte heling na verlies. Zoals Leonard Cohen zingt: *There is a crack in everything. That's how the light gets in.* Gebrokenheid brengt niet alleen donkerte, maar laat ook ruimte voor licht. Juist dat licht staat centraal in hoe ik naar heling kijk.

Bouke de Vries | Titel: *'Memory Vessel'* | Te zien in de tentoonstelling *'UNBROKEN'* in het Nationaal Keramiekmuseum, Prinsessehof, Leeuwarden

Als we de oorsprong van het woord analyseren, dan blijkt dat heling 'gezond of heel maken' betekent. Het begrip komt voort uit het Oud-Engelse woord 'haelan,' de toestand of staat van 'hal', 'heel': 'save, make whole, sound and well.' Hal is ook de oorsprong van 'heilig' en 'spiritueel zuiver.' Deze etymologie wijst op een sterke relatie tussen heelheid en spiritualiteit. Heelheid behoort toe aan de ziel. De relatie van de mens tot zijn eigen ziel groeit alleen als de strikte Cartesiaanse scheiding tussen lichaam en geest, die we tegenwoordig zo gewend zijn te hanteren, wordt losgelaten en er een open relatie tussen beide tot stand komt. Kunstzinnige praktijken kunnen dit als geen ander bevorderen.

Heling is nauw verbonden met rituelen. Denk aan de 'Bedside Singers' die de ziel vaarwel zingen in kleine a capella koortjes aan het bed van een stervende patiënt. Zulke rituelen geven ons houvast in de tijd, zoals een woning ons houvast biedt in de ruimte. Ze maken de tijd bewoonbaar, zegt de Koreaans-Duitse filosoof Byung-Chul Han, en dragen bij aan onze 'sense of belonging.' Hij zegt ook dat rituelen onder invloed van de huidige neoliberale productiedwang verdwijnen. We willen altijd iets nieuws, en daarmee komt de relatie tot het verleden onder druk te staan. Deze verdwijnende relatie tot de tijd bemoeilijkt het proces van heling.

Heling vraagt om het echt durven voelen van alles wat er in je omgaat en overstijgt het rationele begrip. Psychiater en traumadeskundige Gabor Maté zegt het zo:

"Healing doesn't just come from insight. It comes from integration and consistent supported embodied work over time."

"Heling komt niet alleen door inzicht. Het ontstaat vooral door dingen stap voor stap een plek te geven en er regelmatig, op een passende en belichaamde manier, mee bezig te zijn."

Heling omvat lichaamswerk en actieve participatie, zo ervoer ook Anna Halprin. Ze kreeg op haar 40^e kanker en realiseerde zich na het bezoek van een raaf – is dat toeval? - dat de artsen haar misschien wel konden genezen, maar niet helen. Ze kreeg chemotherapie, werd bestraald en genezen verklaard, maar zo voelde dat niet. Al na drie jaar kwam de kanker terug. Ze wist: ik moet mijn leven omgooien. Vanaf dat moment zette ze zich bewust in om de ziekte te overwinnen. Ze maakte actief werk van haar helingsproces vanuit een besef 'dat' ze wilde leven, en met een helder idee 'hoe' dat te doen. Haar hele leven had in dienst gestaan van de dans, op dat moment besloot ze om de dans in te zetten voor het leven. Haar werk is niet voor niets een belangrijke inspiratie voor R.A.A.F. Danst!

Voor degenen die dit vanmiddag misten en om te voelen wat dans kan betekenen, vraag ik graag u aandacht voor Janna. Janna zal voor ons een solo zal dansen uit Corpus Clara, een eerdere voorstelling van R.A.A.F. Danst! De voorstelling onderzoekt het sterfelijke lichaam. Janna Lint doet dat op de muziek die ze zelf uit koos: 'Recovery' van James Arthur. Met een prachtig refrein dat luidt: "I have broken down walls, I defined, I designed my recovery."

Janna Lint – solo performance | Muziek: Recovery - Acoustic van James Arthur | Fotograaf: Martijn Kappers

Heling is complementair aan genezing. Terwijl genezing fysiek is en zich beperkt tot een deel van het lichaam, omvat heling meer dan biologisch herstel. Er vindt bij heling een ingrijpende psychische, sociale en spirituele verandering plaats. Transformatie is het goede woord, omdat het gaat om een integrale en wezenlijke ervaring. Dat gaat verder dan een verstandelijke overtuiging; het betreft een diep doorvoelde belichaamde ervaring. Dit sluit aan op een meer holistische kijk op de mens; *whole* met een 'w' heeft een duidelijk etymologische relatie met '*wholistisch*.' Het gaat erom dat iemand anders in het leven staat.

De moderne geneeskunde heeft geen model voor wat het betekent om als persoon heel te zijn. Ze verdeelt de mens in losse specialismen, stelt meetbare feiten vaak boven persoonlijke ervaringen en laat weinig ruimte voor zingeving, spiritualiteit en emotionele beleving. Juist daarin schiet zij tekort. Dat is precies waar de kracht van kunst ligt: kunstenaars brengen aandacht voor betekenis, verbeelding en het innerlijk. Daardoor vormen zij een onmisbare aanvulling op de curatieve zorg.

Het MeeMaakAtelier van beeldend kunstenaar Nieke Koek op de pijnpoli van AmsterdamUMC illustreert dit. Pijn is een hoogst subjectieve beleving, en kent in onze *feel-good* samenleving geen zingevend narratief. Om er toch grip op te krijgen hebben artsen allerlei vragenlijsten opgesteld. Patiënten hebben echter vaak het gevoel dat de manier waarop er over hun pijn wordt gesproken niet raakt aan de pijn die ze ervaren. Nieke kleit samen met patiënten hun pijn. Vanuit een totaal open houding stelt ze allerlei vragen zoals '*Wat voor kleur zou je de pijn geven?*' '*Voelt de pijn meer warm dan koud?*' Bewust gebruikt ze andere dan de gebruikelijke woorden. Onderwijl boetseert ze met een hompje klei wat de patiënten haar vertellen. De patiënten nemen het kleikunstwerk vervolgens mee naar de arts om zo het gesprek

aan te gaan over de pijn. Het is al meerdere keren voorgekomen dat de arts op basis van het gesprek over het kleiwerk tot een aanpassing is gekomen van de behandeling.

Heling is een complex, symbolisch, affectief, relationeel en recursief proces. Nu we een beter begrip hebben van wat heling inhoudt, is de volgende vraag: Hoe kunst bijdraagt heling.

MeeMaakAtelier | Nieke Koek | Pijnpoli AmsterdamUMC

5 Waarom is kunst helend?

We hebben steeds meer inzicht in de werking van kunst en creativiteit, en er zijn tientallen werkzame principes ontdekt. Ik toon de belangrijkste (zie tabel 1), en licht er een paar uit.

Tabel 1. Werkzame principes van creativiteit en kunst

Nummer	Principe	Toelichting
1.	Gastvrijheid	Kunstenaars zijn gastvrij en werken gelijkwaardig met mensen samen om kunst in het dagelijks leven te verankeren.
2.	Verbinding	Kunst vergemakkelijkt de verbinding met het zelf en anderen door zelf of samen kunst te maken, waardoor sociale interactie en het opbouwen van relaties mogelijk worden gemaakt.
3.	Expressie	Kunst stelt deelnemers in staat hun emoties te delen en in kaart te brengen, soms zonder taal, waardoor plezier ontstaat om betekenis te geven aan ervaringen. Kunst kan mensen helpen hun emoties te delen en te verwerken.
4.	Transformatie	Door kunst transformeren deelnemers met behulp van creativiteit, verbeeldingskracht en flow, waardoor ze naar een andere tijd, emotionele ruimte of naar het moment worden getransporteerd. Kunst kan mensen transformeren en veranderen hoe ze zich voelen..
5.	Betrokkenheid	Kunst engageert en stimuleert, eventueel met behulp van improvisatie of spel, deelnemers krijgen de kans om deel te nemen aan een live activiteit. Kunst kan levendig en leuk zijn.
6.	Talentontwikkeling	Kunst stelt deelnemers in staat hun emoties te delen en in kaart te brengen, soms zonder taal, waardoor plezier ontstaat om betekenis te geven aan ervaringen. Kunst kan mensen helpen hun emoties te delen en te verwerken.
7.	Identiteit	Kunst geeft mensen een doel en zin in het leven en genereert gevoelens van zelfvertrouwen, eigenwaarde, zelfredzaamheid, identiteit en empowerment. Kunst speelt in op persoonlijke verlangens en is toegankelijk
8.	Menselijkheid	Kunst vergemakkelijkt de verbinding met het zelf en anderen door zelf of samen kunst te maken, waardoor sociale interactie en het opbouwen van relaties mogelijk worden gemaakt.

Bron: Tineke Abma, 12 juni 2026

Het lijkt misschien weinig methodisch, maar kunstenaars werken net als artsen en andere zorgprofessionals volgens bepaalde uitgangspunten. Het maakproces staat daarbij centraal. Schrijver J.C.J. van der Heyden zegt het zo:

"Art is doing, it's not thinking. Doing comes first. The special thing is that you are making something. Everything comes together in one point. That is no time for thinking. It is going on in the moment, in part of a second. All parts of my life are coming together in one second. I can't think. It's impossible. Thinking is in time. Creativity is in the moment, it has no time."

"Kunst is doen, niet denken. Het doen komt eerst. Het bijzondere is dat je iets creëert. Alles komt samen op één punt. Er is geen tijd om na te denken. Het ontstaat in het moment, in een fractie van een seconde. Alle aspecten van mijn leven komen samen in één seconde. Ik kan niet

denken. Dat is onmogelijk. Denken bestaat in tijd. Creativiteit bestaat in het moment en kent geen tijd."

Dat creatieve en vaak ook participatieve maakproces, is een intuïtief proces, waarbij deelnemers experimenteren met materialen, zoals hout in het zorgesthetisch lab van Tom Maassen. Vaak starten ze zonder een vooraf bedachte vorm of concept. In dat proces van houtbewerking werkt het hout als materiaal ook mee in het ontwerpen. Het hout geeft bijvoorbeeld meer of minder weerstand. De deelnemers ervaren dat ze werken vanuit een andere laag van hun bewustzijn. Ze merken dat hoe minder gestuurd vanuit de cognitie, hoe verrassender het resultaat. Ze leren bewust de chaos op te zoeken en het toeval toe te laten in het proces zonder dat ze weten wat dit uiteindelijk oplevert.

Zorgesthetisch lab | Foto: Marleen Dohmen

Dit sluit aan bij het werk van psychoanalyticus Carl Jung. In zijn beroemde werk *'Modern man in search for soul'* uit 1933 stelt hij dat creativiteit en dromen toegang bieden tot het onderbewuste, en diep opgeslagen pijn naar boven kunnen halen. Niet zelden gaat dit gepaard met een overweldigende *'awe-ervaring'* zoals Christopher Bailey, medeoprichter van het Jameel Arts & Health Lab bij de World Health Organization, zo mooi verwoordt hoe hij in de William Turner sectie van de National Art Gallery in Londen voor het eerst begrijpt dat hij als bijna blinde man niet de ervaring van visuele schoonheid kwijt is - zijn diepe angst -, maar hij net als Turner de werkelijkheid op een andere manier waarneemt: wazig, mistig, maar niet minder mooi.

Een vergelijkbare transformatie zien we terug bij de vrouwen die vanmiddag dansten. Dans in haar pure vorm - voorbij het gestileerde ballet, jazz of moderne dans - wordt sinds eeuwen ingezet als een helende kracht. Het gaat dan niet om de imitatie van een bestaande choreografie, maar om het in beweging brengen van de innerlijke gevoelswereld. Via co-creatie en een emergent proces geven de dansers samen vorm aan hun ziekte- en helingsproces. Het antropologische concept *'rite de passage'* benadrukt dat dans een ritueel is in tijden van transitie. De dans biedt houvast om gezamenlijk de overgangsfase te verdragen. Die steun is nodig om zich te bevrijden van de pijn, patiëntrol en alles wat daarbij hoort, om vervolgens de vrijheid te ervaren en te worden wie je bent.

Resonantie is hierin een kernprincipe. De Duitse filosoof Hartmut Rosa omschrijft resonantie als een geraakt zijn door de wereld om je heen, vanuit wederkerigheid. Affect en geaffecteerd worden is een inwendige, lichamelijke respons op een prikkel vanuit de omgeving. Denk aan de traan over je wang, het spontaan meebewegen op de muziek, de rilling over je rug of kippenvel. Je hebt hier geen controle over. Het gebeurt spontaan en buiten je cognitie en ratio om. Je voelt je intrinsiek aangesproken, bent gefascineerd, je functionele of instrumentele houding ten opzichte van de werkelijkheid - waar het doelgerichte handelen en nut en voorop staat - wordt doorbroken. Er ontstaat inspiratie. Vervolgens komen de emoties in beweging, hetgeen leidt tot een uitwaartse reactie die we het best kunnen omschrijven met de term *e-movere*. We zijn levendig verbonden met de omgeving. Dit geeft je een gevoel van vitaliteit en levenskracht.

Op lichamen vlak zet kunst eveneens van alles in beweging. Wist u dat het immuunsysteem reageert op kunstbeleving; de afweer wordt sterker, er zijn minder ontstekingen. Studies laten zien dat het stresshormoon cortisol daalt na een kunstinterventie, en dat er gelukshormonen vrijkomen. Dat is wat Floor bedoelt als ze zegt dat het geluk haar overspoelt in het Rijksmuseum. Het is een treffende beeldspraak, want we weten uit de neurobioesthetica - een opkomend vakgebied - dat de prikkeling van onze zintuigen - zicht, gehoor, reuk, smaak, tast en kinetische beweging - biologische en fysiologische processen in beweging brengen. Binnen enkele seconden bereiken de signalen onze hersens om daar neurotransmitters vrij te maken, waaronder endorfine, oxytocine en dopamine.

Psychologisch gezien ervaren mensen door kunst meer autonomie en regie over hun leven, zin en voldoening, de coping verbetert en mensen leren hun emoties beter te reguleren. Een mooi voorbeeld is de Japanse kunstenaar Yayoi Kusama die haar angsten en pijn al haar hele leven weet te bezweren door te tekenen en schilderen. De concentratie die daar voor nodig is, zorgt ervoor dat er geen ruimte is voor negatieve emoties of gedachten. Ze vergeet alles om zich heen en komt in een 'flow'. In haar woorden:

"I fight pain, anxiety, and fear every day, and the only method I have found that relieves my illness is to keep creating art."

"Ik vecht elke dag tegen pijn, onrust en angst, en de enige manier die ik heb gevonden om mijn ziekte te verlichten, is om kunst te blijven maken."

Yayoi Kusama | Titel: 'Entrance to Heaven' | Foto still uit de film te zien in Museum van de Geest

Op sociaal vlak laten studies zien dat kunst de eenzaamheid kan verminderen, mensen meer verbondenheid ervaren en hun sociale vaardigheden toenemen. Dit vertaalt zich in gedrag, zoals meer bewegen en andere gezondheidsvaardigheden. De jongeren met mentale gezondheidsklachten die meedoen aan SPOT zijn een goed voorbeeld. SPOT is een laagdrempelige Open Studio van GGZ Noord-Holland-Noord. Deelnemers kunnen vrij binnenlopen, en als zij willen meedoen aan creatieve activiteiten onder leiding van een kunstenaar. Ze ervaren de plek als veilig en kunnen er zichzelf zijn. Deelname helpt ze om hun gedrag te veranderen. Ze hebben meer greep op hen leven: *"SPOT helpt me om mijn leven te structureren."* En: *"Mijn sociale vaardigheden zijn enorm verbeterd, ook buiten SPOT. Ik heb veel meer vrienden."*

Kunst werkt niet lineair, zoals een medicijn op een chemisch proces ingrijpt, maar werkt door op lichamelijk, psychologisch, sociaal, gedragsmatig, existentieel én spiritueel vlak.

6 Hoe kunnen we kunst en zorg kracht bijzetten?

Er gebeurt al zo ontzettend veel moois en goeds op het snijvlak van kunst en zorg. Hoe kunnen we deze intense en gepassioneerde beweging nog meer kracht bij zetten? Zorgorganisatie Cordaan en Museum van de Geest hebben als vestigers van mijn leerstoel de wens uitgesproken om wetenschappelijk onderzoek te doen en beter te onderbouwen wat zij in de praktijk zien en velen van ons intuïtief al weten.

Als het gaat om wetenschappelijk onderzoek naar kunst in de zorg en de effecten ervan op de gezondheid en het welzijn van mensen dan is het belangrijk om op te merken dat medisch en gezondheidsonderzoekers zich richten op het meten van bepaalde vooraf gedefinieerde uitkomsten, met gestandaardiseerde meetinstrumenten, liefst via gerandomiseerde trails. Denk aan de onderzoekslijn *Music as Medicine* in ErasmusMC. Artsen meten de effecten van het luisteren naar opgenomen muziek voor, tijdens en na een operatie, en kijken daarbij naar de zogenoemde 'big five': pijn, angst, stress, slaap en delier. Dat zijn de meest voorkomende complicaties bij geopereerde patiënten. Recent vonden ze dat de kans op een delier met 50% afneemt als oudere patiënten luisteren naar muziek. Het impliceert minder medicatie, eerder ontslag en een reductie van zorgkosten. Dit type standaardevaluatie levert daarmee in potentie een bijdrage aan incrementele veranderingen in de gezondheidszorg. Bijvoorbeeld doordat het luisteren naar muziek nu is opgenomen in de medische richtlijnen.

Echter, de zorg bestaat helaas niet alleen uit eenduidige problemen waar één oplossing voor is. Ik noemde al de toename van chronische pijn waarop de moderne geneeskunde nog geen antwoord heeft of dementie waar geen behandeling voor is. Denk ook aan de grotere transformatie en verschuiving richting preventie en het veel meer uitgaan van de menselijke veerkracht; of de beweging in de ouderenzorg van regels naar relaties. Hoe we die verandering vormgeven, welke principes en waarden erin van belang zijn, en op welke manieren de zorgprofessionals van de toekomst op een duurzame manier kunnen worden opgeleid en ingezet dat zijn uitdagingen waar de standaardevaluatie weinig geschikt voor is (zie tabel 2).

Dit zijn typisch problemen waar veel partijen bij zijn betrokken, met uiteenlopende belangen en verschillende perspectieven, en problemen die zich niet gemakkelijk laten isoleren. Deze zogenoemde 'wicked problems' of zoals Donald Schön het noemt 'swampy lowlands' kenmerken zich door onzekerheid en ambiguïteit. Kunstenaars weten daar wel raad mee, en zoeken die moerassigheid juist op.

Er zijn nogal wat kunstenaars die zich bewust inzetten voor de humanisering van de zorg vanuit kritiek op de neoliberale, technologisch georiënteerde zorg. Zij pleiten voor meer oprechte aandacht, ruimte voor de stem van de patiënt, maar ook voor de belichaamde ervaringen en gevoelens van zorgmedewerkers, en alles wat niet te fixen is. Het gaat dan om morele en existentiële vragen zoals de omgang met kwetsbaarheid, vergankelijkheid, en onzekerheid. Zo'n transformatie vraagt niet om probleemoplossing, maar om een *reframing* van problemen vanuit de erkenning dat problemen samenhang vertonen, en afhankelijk zijn van normatieve overtuigingen en stakeholder perspectieven. Daar is de kracht van de verbeelding nodig. Om mogelijkheden te schetsen, innovatie te stimuleren, problemen te herdefiniëren.

Dat vraagt om responsiviteit en responsief evaluatieonderzoek. Duurzame verandering komt namelijk niet van buitenaf of door kunst als een oplossing te positioneren, maar ontwikkelt zich van binnenuit in co-creatie met mensen die ertoe doen. Lucien Bianchi spreekt van 'fakkeldragers' en koestert die binnen Cordaan. Met als uiteindelijke doel om mensen in de praktijk en de gemeenschap te ondersteunen om te komen tot weloverwogen keuzes in hun werk en leven. Het gaat dus om het bijdragen aan praktische wijsheid, door Aristoteles *phronesis* genoemd. Dat is het onderzoek waarin ik geloof en waarvoor ik me hard maak: responsief en participatief onderzoek dat een bijdrage levert aan de praktijk en het handelen rond de waarden-gedreven vragen zoals "Waar gaan we naartoe?", "Is deze ontwikkeling wenselijk?", "Wie wint en wie verliest, en via welke machtsmechanismen?"

Tabel 2. Standaard evaluatie versus responsieve evaluatie

	Standaard evaluatie	Responsieve evaluatie
Aard van problemen in de gezondheidszorg	Oplossingsgerichte aanpak: Problemen zijn oplosbaar met technische kennis ('tamed problems', 'high ground'), relatief stabiel, kunnen onafhankelijk van de context worden bestudeerd en opgelost. Evaluatieonderzoek richt zich op oplossingen voor reeds gedefinieerde problemen.	Probleemgestuurde aanpak: Problemen ('wicked problems', 'swampy lowlands') veranderen continu, zijn onderling verbonden, afhankelijk van de perspectieven van sociale actoren. Er bestaat geen eenduidige, onbetwiste probleemformulering. De nadruk ligt op ervaringsgericht leren, en op lokale oplossingen voor lokale problemen.
Aard van op kunst-gebaseerde interventies	Onderzoek naar geplande interventies: Interventies worden bewust gepland, georganiseerd en uitgevoerd. Evaluatie richt zich op afgebakende programma's of beleidsmaatregelen en draagt bij aan stapsgewijze verandering.	Bijdrage aan verandering en transformatie: Mogelijkheden schetsen, innovatie stimuleren, herdefiniëring van doelen, streven naar veranderingen in machtsstructuren en autoriteit.
Doel evaluatieonderzoek en epistemologische aannames	Methodisch-technisch van aard en expert-gedreven: Bewijs leveren om problemen op te lossen, objectieve kennis en rationele feedback op interventies. Autoriteit en professionele expertise hebben voorrang boven praktijk- en lekenkennis. Focus op bewijs: Evaluatieonderzoekers voorzien gebruikers van informatie om beslissingen te nemen. Hoofdvraag: heeft het programma/de interventie zijn doelen bereikt (Wat werkt?). Instrumentele rationaliteit. Metten: Focus op meten en vergelijken, louter empirisch van aard. Waardenneutraal.	Communicatief van aard met herwaardering van praktische kennis: Wat moeten we/ik doen?, omvat deliberatie, is context-gebonden, vergt het omgaan met ambiguïteit. Evaluatieonderzoek omvat dialoog, argumentatie, en wederzijds leren. Beperkingen van externe expertise erkennen: Kennisproductie wordt gevormd door de context, is altijd selectief, partieel, onzeker en onderzoekers moeten reflecteren op machtsverhoudingen, ethische implicaties en vragen zoals wiens stem en kennis telt. Waardenontwikkeling: Focus op waarden, meenemen van meerdere perspectieven, waardenpluralisme, waardering is een emergent proces, waardering houdt rekening met machtsverhoudingen, waardering is een vorm van reflectie in actie. Bewust van en reflectie op eigen normativiteit.

Bron: Tineke Abma, 12 juni 2026

Dit impliceert ook dat we steeds blijven reflecteren op morele dilemma's die zich voordoen bij de implementatie van kunst in de zorg. Eén van die dilemma's is dat de wens om kunst te verduurzamen een institutionalisering impliceert. Dit kan betekenen dat alleen bewezen interventies en vastomlijnde programma's een betaaltitel krijgen, en er een standaardisering en protocollering optreedt waardoor wezenlijke creatieve en artistieke elementen van kunst weg gefilterd worden. Het is precies dit ongemak dat veel kunstenaars voelen als het over cijfers en impact gaat. Terecht vragen zij zich af waar de geleefde ervaringen, de kwetsbaarheid, tijd en nuance blijven.

Deze visie op kunst in de zorg heeft ook implicaties voor de opleiding van toekomstige zorg- en welzijnsprofessionals. Die implicaties reiken verder dan een training in nieuwe methoden en -technieken. De nadruk moet liggen op het waarnemen, voelen, omgaan met onzekerheid en kwetsbaarheid en het aangaan van wederkerige relaties. Het verwerven van deze 'wicked skills' vereist een verandering in de manier waarop we professionals opleiden. Een onderwijsfilosofie gebaseerd op een zorgesthetische en participatieve pedagogiek. Het allerbelangrijkste is dat die pedagogiek draait om het creëren van ruimte: het scheppen en in stand houden van ruimte voor een authentieke dialoog, en het durven voelen en

verkennen van de eigen kwetsbaarheid, lichamelijkheid en menselijkheid. Zo'n pedagogiek is niet alleen educatief, maar ook transformatief.

Kunst hielp Floor om de pijn, angst en wanhoop die ze voelde te uiten, om haar hart open te stellen en zich te verbinden met anderen. Ze ervoer hoe mooi het kleine leven is, zag de schoonheid van de oude meesters in het Rijksmuseum en Uffizi. Ze voelde zich geraakt en opgetild, en heeft iets moois achtergelaten. Haar F-Ford Foundation heeft vele jongvolwassenen met kanker geheeld, of het nu via creatief schrijven, dans of fotografie is, deelnemers hebben hun pijn en leven getransformeerd door elkaar te dragen in de liminaliteit van 'wat niet meer is' en 'wat nog niet is.'

Monster | Masayoshi Hanawa | Te zien in de tentoonstelling OUTSIDE IN - INSIDE OUT, Erasmus Gallery, Rotterdam

7 Slot en dankwoord

Ik dank alle kunstenaars en culturele instellingen voor hun niet aflatende inzet, doorzettingsvermogen en gedrevenheid om kunst in de zorg te praktiseren. Ik sta op hun schouders, en ben dankbaar voor hun bijdrage aan deze dag. Net als op degenen die in de zorg ruimte maken voor de kunst. Mensen bij Cordaan, Museum van de Geest en vele anderen. Dank verder aan mijn collega's bij ESHPM en Leyden Academy on Vitality and Ageing, het Jo Visser fonds voor de jaarlijkse bijdrage aan ons Arts & Health festival en de steun voor deze dag vanuit de gemeente Rotterdam en het Fonds voor Cultuurparticipatie. Zeer gewaardeerd!

Speciale dank gaat uit naar Ruud Lapré. Zonder Ruud was deze leerstoel er niet geweest. Hij was mijn docent en hoogleraar gezondheidseconomie. We ontmoetten elkaar opnieuw bij de opening van het Outsider Art Museum door Koningin Maxima. Hij is zich als wetenschapper maar ook persoonlijk diep bewust van de buitengewone helende kracht van kunst en creativiteit. Dit resulteerde erin dat hij zich heeft hard gemaakt voor een leerstoel Kunst & Zorg.

Ten slotte, dank ik in het bijzonder Alexa Gratema, de moeder van Floor, voor de toestemming die zij gaf om Floor's verhaal met jullie te delen. Alexa, ik bewonder de wijze waarop je doorleeft na dit immense persoonlijke verlies.

Ik sta hier niet alleen, maar ben omringd door vele stemmen kleurrijk vastgelegd op de lange jas ontworpen door Duran Lantink. Lantink is een beroemde Nederlandse modeontwerper, en momenteel Creatief Directeur bij het modehuis van Jean Paul Gautier. Hij werkte voor deze collectie samen met Bea Otte, één van de leden van TheaterLeBelle. Dit is een theaterwerkplaats voor mensen met een verstandelijke beperking.

De jas is ontworpen als een wit canvas, en maakte onderdeel uit van de tentoonstelling 'Democracy' in Museum van de Geest. Cliënten van Cordaan schreven als eersten hun namen en hartenkreten op de jas. Velen volgden. De jas hing zelfs in Palazzo Mora op de Venetië Biënnale in 2022, en komt straks in de Erasmus Gallery te hangen als onderdeel van de tentoonstelling *OUTSIDE IN – INSIDE OUT*. Deze tentoonstelling bevraagt net als Lantink de scheiding tussen outsider en insider kunstenaars, en haalt de hoofdletter K van kunst van de sokkel, ze democratiseert de kunsten.

Jan Duran Lantink te zien op de tentoonstelling 'Democracy' | Museum van de Geest | Fotograaf: Bastiaan van Musscher

Het slotwoord is aan hoogleraar, schrijver, dichter, zanger, danser en burgerrechtenactivist Maya Angelou die creativiteit zag als een bron van kracht en bevrijding, en ons eraan herinnert dat kunst en creativiteit zich onttrekken aan de economische wetten van schaarste:

"You can't use up creativity, the more you use it, the more you have."

"Creativiteit raak je niet kwijt; hoe meer je haar gebruikt, hoe rijker ze wordt."

Ik heb gezegd.

Literatuur

Abma, T.A. (1996). *Responsief evalueren, Discoursen, controversen en allianties in het postmoderne* Eburon. Proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam.

Abma, T.A., Banks, S., Cook, T., Dias, S., Madsen, W., Springett, J. & Wright, M. (2019). *Participatory research for health and social well-being*. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-319-93191-3.pdf>

Abma, T.A. (2023). *The Art of Belonging. De kunst van verbondenheid*, oratie, LUMC/Leiden Universiteit, Leiden.

Abma, T. (2024). Responsieve evaluatie: theorie en praktijk van een participatieve methode en impact. *Beleidsonderzoek online*.

Abma, T. (2025). *Nieuw Oud. Met levenslessen van rolmodellen op leeftijd*. Tiel: Uitgeverij Lannoo.

Abma, T., Kiela, E., Dohmen, M., Bourik, Z., Uzun, D., Verhage, M., ... & Bendien, E. (2026). Slowing Down and Speaking up. Navigating Backstage Processes in Participatory Action Research. *International Journal of Qualitative Methods*, 25, 16094069261432359.

Abma, T., L. de Kock, Z. Bourik, J. Schrijver, B. Groot-Sluijsmans (2026). Cherishing Creative Cultural Connections, submitted to JAS, forthcoming.

Altena, A. (2016). *Wat is community art? De sociale wending in de hedendaagse kunst*. Rotterdam Publishing.

Bendien, E., Kruijthoff, D.J., van der Kooi, C. et al. (2023). A Dutch Study of Remarkable Recoveries After Prayer: How to Deal with Uncertainties of Explanation. *J Relig Health* 62, 1731–1755.

Botton, A. en J. Armstrong (2013). *Art as Therapy*, London: Phaidon.

Byung-Chul Han (2025). *Over het verdwijnen van rituelen. Een topologie van de heden*. Utrecht: De Nieuwe Wereld/Ten Have.

Carapellotti, A.M. J.E.M. Meijerink, C. Gravemaker-Scott, L. Thielman, R. Kool, N. Lewin & T.A. Abma (2023) Escape, expand, embrace: the transformational lived experience of rediscovering the self and the other while dancing with Parkinson's or Multiple Sclerosis, *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 18:1, DOI: 10.1080/17482631.2022.2143611

Dawson, L. Grief, (2026). Creativity, and Ambiguity: The 'as if' of Artistic Play, *The British Journal of Aesthetics*, <https://doi.org/10.1093/aesthj/ayag002>

Daykin, N. (2019). Social movements and boundary work in arts, health and wellbeing: A research agenda. *Nord. J. Arts Cult. Health*, 1, 9–20.

Dillon M, Olson RE, Setchell J, Miciak M, Window P. Beyond Pathology: (Re)conceptualizing Distress in Chronic Pain Care. *J Hum Rehabil*. 2025; Fall. doi:10.18737/0607158692

de Kock, L. B. C. Groot, J. Lindenberg, G. Struiksmā & T. A. Abma (2023) Making invisible care visible. Ethics and aesthetics of care in participatory arts practices in times of COVID-19, *Research in Drama Education: The Journal of Applied Theatre and Performance*, DOI: 10.1080/13569783.2022.2147817

de Kock, L., Groot, B. van Wijmen, J. Lindenberg, J. Abma, T.A. (2023). *The complex nature of Boundary Work in Arts & Health: A reflective journey in a social design project*, Arts & Health, forthcoming.

- de Kock, L., Groot, B., Lindenberg, J., Langemeijer, C., de Faveri, S., Lessiak, K., ... & Abma, T. A. (2025). Improving Collaboration Between Staff, Family Members, and Artists in Long-Term Dementia Care: A Participatory Action Research Project Into Health Care Clowning. *Qualitative Health Research*, 10497323251316426.
- de Lange, F. (2023). *Overweldigend. Leven met wat je niet in de hand hebt*. Utrecht: Ten Have.
- de Vries, B. (2026). *UNBROKEN*, Het Nationaal Keramiekmuseum, Zwolle: Waanders Uitgevers.
- de Wachter, D. (2016). *Museum Dirk de Wachter, Kunst en psychiatrie in borderline tijden*, Lannoo. Ism Museum Guislain.
- Fancourt, D. (2026). *ArtCure, The science of how the arts saves lives*, US: Celadon.
- Fancourt, D., & Finn, S. (2019). *What is the evidence on the role of the arts in improving health and well-being? A scoping review*. <https://www.who.int/europe/publications/i/item/9789289054553>
- Gescinska, A. (2023). *Thuis in muziek, Een oefening in menselijkheid*, Amsterdam, De Bezige Bij.
- Gompertz, W. (2023). *Je weet niet wat je ziet, Hoe kunstenaars ons helpen te zien waar we aan voorbijgaan*, Amsterdam: Meulenhoff.
- Groot, B., de Kock, L., Liu, Y., Dedding, C., Schrijver, J., Teunissen, T., ... & Abma, T. (2021). The value of active arts engagement on health and well-being of older adults: A nation-wide participatory study. *International journal of environmental research and public health*, 18(15), 8222.
- Hagenaars, H. (2023). *The Roundness of Loss*, Art Paper Editions.
- Han, B.C. (2022). *De palliatieve maatschappij. Pijn vandaag de dag*. Utrecht: Ten Have.
- Han, B.C. (2025). *Over het verdwijnen van rituelen. Een topologie van het heden*. Utrecht: Ten Have.
- Halprin, A. (2000). *Returning to Health with Dance, Movement and Imagery*, USA: LifeRhythm.
- Heidegger, M. (2010). *De oorsprong van het kunstwerk*, Amsterdam: Boom Klassieken. Oorspronkelijk uitgegeven in 1960.
- Hendriks, A., Woelders, S., & Abma, T. (2024). Playing voices: Building knowledge about caring relationships in an open space. *International Journal of Education & the Arts*, 25(s1.11). <http://doi.org/10.26209/ijea25s1.11>
- Huff, P. (2025). *De gedichtenapotheek. Poëzie op recept voor het hoofd en hart*, Amsterdam: Prometheus.
- Kamstra, S. en E. Rauch (red.) (2024). *Waarom kunst in het ziekenhuis?* Uitgeverij Het Moet.
- Lewis, F., Groot, B., Krans, K.L.S., van Leeuwen, B, van de Wal-Huisman, H., Abma, T.A., Tal, M., van Campen, C., Kiss, K., Bussemaker, J., Finnema, E., Kolsteeg, J., Buskens, E., te Marvelde, D., van den Berg, N. (2024). *Arts in health in the Netherlands: a national agenda*. University of Groningen Press. <https://doi.org/10.21827/659e5951e7776>
- Levitin, D. (2025). *Music as Medicine. How We Can Harness Its Therapeutic Power*. London: Cornerstone Press.
- Looien, H. (2016). *Outsider Art Museum*. Catalogus, Collectie Dolhuys.
- Lindenberg, J., B. Groot-Sluijsmans, M. Verhage, N. Slagboom, T. Abma (2026). The Heart of the Matter. Navigating Back-Stage Processes in Participatory Research, *International Journal of Qualitative Methods*, Sage, forthcoming.
- Liu, Y. B. Groot, L. de Kock, T. Abma & C. Dedding (2023). How participatory arts can contribute to Dutch older adults' wellbeing – revisiting a taxonomy of arts interventions for people with dementia, *Arts & Health*, 15:2, 153-168, DOI: 10.1080/17533015.2022.2035417

LUMC (2019). *Kunst laat het LUMC zien, Dertig jaar kunst in het Leidsch Universitair Medisch Centrum*. Leiden.

Magsamen, S. & I. Ross (2023). *Your Brain on Art, How the Arts Transform Us*. New York: Random House.

Matarasso, F. (2019). *A Restless Art*. London. Retrieved from <https://arestlessart.com/wp-content/uploads/2019/03/2019-a-restless-art.pdf>

Maassen, T. (2023). Recensie Care Aesthetics. <https://www.zorgethiek.nu/recensie-care-aesthetics-for-artful-care-and-careful-art-j-thompson/>

Maassen, T., Koek, N., & Abma, T. (2024). Caring, showing, working wood: On the caring dimensions of woodworking. *International Journal of Education & the Arts*, 25(si1.15). <http://doi.org/10.26209/ijea25si1.15>

Schretlen, I. (2023). *Lijden. Eigentijdse visies op de kruisweg en het laatste avondmaal*. Zwolle: Waanders Uitgevers.

Schuurman, M., Groot, B., & Abma, T. (2025). Opening up creative resources: towards age-friendly communities through rhizomatic thinking and doing. *Educational Action Research*, 33(1), 70-95.

Shahinian, T., Groot-Sluijsmans, B., Huijg, J.M., Vlemmix, M., Chinnoe, R., Schaap, F. and T. Abma (2026). Dancing your truth: a participatory case study on the creative force of dance for people with chronic conditions. *Arts & Health*, forthcoming.

Synnes, O., Råheim, M., Lykkeslet, E., Gjengedal, E. (2020). A complex reminding: The ethics of poetry writing in dementia care. *Dementia*, 20(3), 1025-1043.

Thompson, J. (2009). *Performance Affects: applied theatre and the end of effect*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.

Thompson, J. (2022). *Care Aesthetics. For Artful Care and Careful Art*, Routledge.

Trienekens, S. (2020). *Participatieve Kunst: Gewoon kunst in moeilijke omstandigheden*. Rotterdam: V2_Publishing.

Tolstoy, L.N. (1902) What is Art? In: *Novels and Other Works of Lyof N. Tolstoy*. Translated by Aline Delano. New York: Charles Scribner's Sons. Pp. 328-527.

Thornton, S. (2015) *Wat is een kunstenaar?* Amsterdam: Meulenhoff

Teunissen, T., Hendriks, A., Bourik, Z., van Noort, S., Lindhout, P., Groot, B., & Abma, T. (2025). Visual art in a hospital from patients' and families' perspectives: Bringing thoughts and feelings in motion. *Journal of Applied Arts & Health*, 16(1), 81-99.

Visse, M., Hansen, F., & Leget, C. (2019). The unsayable in arts-based research: On the praxis of life itself. *International Journal of Qualitative Methods*, 18, 1609406919851392.

van Campen, C. (2026). *Toekomstverkenning Cultuur en Zorg*, Den Haag: ZonMw.

van Dijck (2021). *Jongeren met kanker: 'Halverwege de twintig en nog steeds niet afgestudeerd'* - NRC, 21 augustus 2021.

van Houten, M. (2016). *Greed, grief, a gift: War-traumatized women and contextualizing expressive arts therapy*. Dissertation Lingan University, Hong Kong.

van Liemt, F. (2021). *In het hier en nu gebeuren wonderschone dingen*, NRC, 20 augustus 2021.

van Liemt (2018). *Witte Raaf. Je bent twintig en je krijgt longkanker*. Amsterdam/Antwerpen: Querido.

van Liemt (2021). *De gemene deler, Jong volwassenen met kanker verbeelden het onzegbare*, Publicatie FIFord Foundation. In samenwerking met Loet Koreman.

Yalom, I. D. (2025). *Tegen de zon inkijken. Doodsangst en hoe die te overwinnen* (18^e druk). Amsterdam: Uitgeverij Balans.

Tineke Abma is bijzonder hoogleraar Kunst en Zorg aan Erasmus School of Health Policy & Management (ESHPM) en boegbeeld van het Kenniscentrum Kunst en Zorg. Daarnaast is Abma werkzaam als Directeur-bestuurder van Leyden Academy on Vitality and Ageing en bijzonder hoogleraar Ouderenparticipatie bij Leiden Universitair Medisch Centrum (LUMC).

Kunst, een onmisbare aanvulling op de gezondheidszorg

*Kunst (zang, muziek, dans, theater, beeldend en poëzie) biedt oplossingen waar de zorg met lege handen staat, en dankzij de kracht van de verbeelding kan kunst bijdragen aan de noodzakelijke humanisering en transformatie van zorg naar gezondheidsbevordering. Dit stelt prof.dr. Tineke Abma in haar oratie *The Art of Healing*. Op vrijdag 12 juni aanvaardt zij de leerstoel 'Kunst en Zorg' aan Erasmus School of Health Policy & Management (ESHPM).*

De moderne geneeskunde heeft geen model voor wat het betekent om als persoon heel te zijn. Ze verdeelt de mens in losse specialismen, stelt meetbare feiten vaak boven persoonlijke ervaringen en laat weinig ruimte voor zingeving, spiritualiteit en emotionele beleving. Juist daarin schiet zij tekort. Dat is precies waar de kracht van kunst ligt: kunstenaars brengen aandacht voor betekenis, verbeelding en het innerlijk. Ze zien de mens in plaats van de patiënt. Daardoor vormen zij een onmisbare aanvulling op de zorg.

Kunst kan ziekte en beperking niet genezen, maar wel helend werken. Abma: "Op lichamelijk vlak zet kunst van alles in beweging. Wist u dat het immuunsysteem reageert op kunstbeleving; de afweer wordt sterker, er zijn minder ontstekingen. Studies laten zien dat het stresshormoon cortisol daalt na een kunstinterventie, en dat er gelukshormonen vrijkomen." Psychologisch helpt kunst om emoties te reguleren. Op sociaal vlak laten studies zien dat kunst de eenzaamheid kan verminderen, mensen meer verbondenheid ervaren en hun sociale vaardigheden toenemen. Dit vertaalt zich in gedrag, zoals creatieve expressie en andere gezondheidsvaardigheden.

Kunst werkt ook als een spiegel, en kan helpen problemen in de gezondheidszorg te herdefiniëren. Veel kunstenaars die de zorg betreden doen dat, omdat ze kritisch zijn over de door technologie en productie-gedreven gezondheidszorg. Ze vragen aandacht voor de menselijkheid, aandacht en trage vragen waar geen quick fix voor is. Door de kracht van de verbeelding verruimt kunst onze horizon en levert ze een belangrijke bijdrage aan de noodzakelijke humanisering en transformatie van zorg naar gezondheidsbevordering.

Met behulp van deze leerstoel wil Abma beter onderbouwen wat men in de praktijk ziet en wat velen van ons intuïtief al weten. Haar wetenschappelijk onderzoek levert een bijdrage aan de praktijk van de gezondheidszorg door cross-sectorale samenwerkingen. Duurzame verandering komt namelijk niet van buitenaf of door kunst als een oplossing te positioneren, maar ontwikkelt zich van binnenuit in co-creatie met mensen die ertoe doen zoals patiënten en hun families, zorgverleners, kunstenaars en makers, aanbieders, gemeenten, verzekeraars.

Erasmus University Rotterdam (EUR)
Erasmus School of Health Policy & Management (ESHPM)
Bayle Building
Burgemeester Oudlaan 50
3062 PA Rotterdam, The Netherlands
T +31 10 408 85 55
E communicatie@eshpm.eur.nl
W www.eur.nl/eshpm